

kako starejšo rabo, kjer bi bila *pritiča* lahko tudi kaka poučna književna vrsta (prim. stsrb. *pritiča* »parabola«, Trifunović, Azbučnik srpskohrvatskih srednjevekovnih književnih pojmov, 1974, 269);

3. *basen*: Uporabljal jo je Jarnik, Sber lépih ukov, 1814, str. 40 in 72 d., Ahacl jo je sprejel v svojo zbirko, Slomšek jo je populariziral že v Drobotnicah I, 1846, z rubriko *Prilike ino balni*; morda spadajo sem tudi *Basne* iz l. 1817 ne povsem nespornega pisca. Na Koroškem je mogoče med kulturniki živelo Hipolitovo poimenovanje za to književno vrsto. Za Hipolitov slovar bi bil prek Gutsmana lahko vedel tudi Jarnik. Ta pa je v prizadevanju za ujemanjem z drugimi slovanskimi jeziki podprl obliko na *-n*, in ne domače na *-m*. To je le domneva, se pa lepo sklada z Jarnikovimi slavizacijskimi nagibi, ki jih je Koroška sploh kazala več kot osrednji slovenski prostor. Zanimivo bi bilo raziskati tudi vprašanje še na sh. območju, kjer prvotno tudi ni bilo enotnosti (Obradović je pod ruskim vplivom pisal *basni*, Relković pa pod zahodnimi vplivi *fabule*). Ni pa pretirano trditi, da je imel Jarnik v prvem obdobju pomembno vlogo pri razširjanju tega termina. Posreden dokaz za to bi bil lahko J. N. Primic: zanimiv je zato, ker v malem pooseblja to terminološko neustaljenost. Pod Vodnikovim vplivom je l. 1805 prevedel iz grščine več kot sto Ezopovih basni. V rokopisu, ki je ohranjen v NUK, je uporabljal pri eksplikaciji nauka celo vrsto poimenovanj: *smillik*, *fabula*, *pravlavza*, *perpovedek*, *smilhlena perpovest*, *marnja*, *pravliza*, nikoli pa ne *basen*.⁵ Nasprotno pa je v svojih Nemlško-slovenških Bukvah za Branje, 1813 (z Jarnikom je prišel v stik v začetku leta 1811), uporabljal *balnje ali fabule*. Dodatek *ali fabule* tu ni stilistično sredstvo, temveč prej kaže, da oblika *basni* vsaj na delu slovenskega ozemlja (v središču) ni bila popolnoma jasna in nedvoumna oziroma v rabi.⁶

Močna podpora, ki je je bila deležna beseda *basen* v Drobotnicah, Kmetijskih in rokodelskih novicah, Vedežu itd., pa ji je pripojevala prvenstvo in ustaljenost v knjižnem jeziku.

Alenka Šivic-Dular
Filozofska fakulteta v Ljubljani

NEKATERE TEŽNJE V POIMENOVANJU PESEMSKIH ŽANROV PRI SLOVENCIH

Poimenovanje literarnih žanrov je starejše od literarne vede. Tako jo nastane več literarnih del istega tipa ali enakega namena, se kmalu pojavi tudi skupna oznaka zanje. Takšno poimenovanje pa ni povsem slučajno, marveč se navadno drži nekih ustaljenih klišejev, za kar nam nudi zanimivo gradivo zgodovina slovenske verzifikacije.

Najstarejši zapisani oz. natisnjeni primeri slovenskega pesništva sodijo v okvir tako imenovane cerkvene pesmi. Ta izraz je mlajši in je posnet po nemškem terminu das Kirchenlied. Protestanti so rabili namesto njega oznako 'duhovna pejsen'. Ker pa sta Juričič in Klombner leta 1563 naslovlila pesmarico, ki sta jo izdala pod Trubarjevim imenom brez njegove vednosti, Ene duhovne pejsni..., se je Trubar v naslovih svojih publikacij izogibal tega pojma. V naslovu oficialne pesmarice, ki jo je prvič izdal 1567, nato 1574, za njim pa Dalmatin (1579, 1584) in sin Felicijan (1595), je namesto njega uvedel oznako »kercšanske pejsni«, 1567 je izdal Eno duhovsko pejsen zuper Turke..., 1575 Tri duhovske pejsni. Kljub temu se je v protestantski pesmarici pri poimenovanju posameznih pesmi le uveljavila oznaka 'duhovna pejsen'. Toda na tem mestu nas ne zanima poimenovanje celotnega pesništva, namenjenega petju vernikov pri verskih obredih, marveč označevanje njegovih posameznih žanrov. Tu pa moramo seči še v srednji vek.

Prve cerkvene pesmi so nastale v zvezi z največjimi prazniki. Takšna je tudi najstarejša zapisana kitica slovenske cerkvene pesmi v Stiškem rokopisu iz ok. 1440. Ta žanr prazniških pesmi in tudi posamezne najbolj priljubljene pesemske tekste so iz starejšega repertoarja prevzeli tudi protestantski pisci, z njim pa tudi oznake 'velikanočna pejsen'

⁵ Naj dodam, da so vsi ti izrazi podani po slovarjih kot »izmišljotina, pripoved, bajka ipd.« se neterminološko, Primic pa jih je tu uporabil terminološko.

⁶ Prešeren je še v Poezijah, 1847, obdržal izraz *pravljica* (mogoče zaradi metrike) in *pravljicarjem*.

(Čerin, *Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric* . . . , ZSM 1908, št. 27, 28, 81—85), 'božična pejsen' (tam št. 20—23, 72—74), 'finkuštna pejsen' (tam št. 99). Celotno skupino so v naslovu pesmarice označili za »tih vegših godi . . . kersčanske pejsni«. Protestanti pa so takšen način pridevniškega označevanja žanrov h konstantni oznaki 'pejsen' prenesli od prazničnih pesmi tudi na druge frekventne tipe cerkvenega pesništva, ki so jih verjetno šele oni uvedli v slovensko slovstvo, kakor 'hvaležna pejsen' (Čerin, št. 18, 23, 97), 'troštivla pejsen' (tam št. 55), 'serčna pejsen' (tam št. 58), 'otročja pejsen' (tam št. 60), medtem ko utegneta biti oznaki 'pogrebška pejsen' (tam št. 67) in 'ohcetna pejsen' (tam št. 96) tudi starejšega in ne nujno cerkvenega izvora.

Takšen način označevanja nekaterih žanrov nabožnega pesništva je ostal v uporabi tudi v poznejšem slovenskem pismenstvu in književnosti, in sicer v tistem, ki se je opiralo pretežno na domače tradicije; v najbolj pretencioznih baročnih pesmaricah pa najdemo izključno po nemškem vzorcu povzeto naslavljanje 'pesem od . . .'. Značilno mešanje obeh načinov naslavljanja se vzdržuje v drobnih oficialnih katoliških pesmaricah, ki se od 1672 pojavljajo kot stalni dodatek lektionarjem; jedro teh pesmaric tvorijo stare prazniške pesmi, označene kot 'aventna pejsem', 'božične pejsmi', 'velikonočna pejsem', ob njih se pojavljajo drugačni pesemski teksti, med katerimi so zlasti marijanski poimenovani praviloma 'pejsem od . . .'. Ilustrativen odsev takšne dvojne prakse naslavljanja cerkvenih pesmi je najstarejša bukovniška pesmarica, ki jo je sestavil oz. uredil 1754 podkloštrski mlinar Luka Maurer; v predgovoru je pojasnil svojo razvrstitev pesemskih tekstov: »Dokler pak sem jest tote bukli iz mnogaterah drugeh buku vkupej postabu inu zapisou inu sem vse v eno lipo ordengo postabu, nar poprej sem zapisov te svete *binahtne pismi* vse vkupe v eno ordengo, potem sem postabu *postne pisme* v svojo ordengo, da se morjo vse predoma dobiti, potem sem jest postabu *velikonočne pismi* tudi v svojo ordengo, de se (morjo) tudi vse vkupe dobiti, potem sem jest postabu (pismi) *na v nebo hojena*, potem sem jest postabu tri *pismi od svete maše*, potem sem jest postabu 14 *pismov od Marije divice* vse v eno lipo ordengo, potem sem jest postabu tri *pismi od Marije Magdalenè*, potem sem jest postabu te *druge svete pesmi* čriz leto vse v eno lipo ordengo, da se morjo po vseh krajah peti per vsakateraj cirkvi . . .« (Prim. Narodopisje Slovencev II, str. 88.)

Vsaj v 19. stol., ko je ob načrtnejši skrbi za slovenski knjižni jezik spet prevladal takšen, lahko bi s pridržkom rekli 'ljudski' način poimenovanja žanrov cerkvene verzifikacije in naslavljanja tipičnih pesmi, pa se je pojavila tudi vse bolj izrazita težnja k osamosvajanju pridevniške oznake, torej k opuščanju brez potrebe ponavljajočega se samostalnika pesem. Tako najdemo v 'svetih pesmih' Blaža Potočnika (več izdaj med leti 1827 in 1874) oznake: 'večerna', 'zahvalna', 'adventna', 'postna', 'spokorna', 'velikonočna'. Tudi koroški zbiralec nabožnih in posvetnih ljudskih pesmi Matija Majar-Ziljski, ki je izdal *Pesmarico cerkveno* (1846, 1852²) in objavljal *Pobožne pesni* v svojem časopisu *Slovan* (1874), je za naslove uporabljal oznake: 'adventna', 'božična', 'kolednička', 'postna', 'velikonočna'.

Enak način označevanja žanrov in naslavljanja pesmi se je v prejšnjem stoletju z razvojem slovenske umetelne poezije pojavil tudi v posvetnem pesništvu. V *Krajnski čbelici* najdemo razen Prešernove *Soldaške* (III) še *Kastelčevi Pozimsko* (II) in *Pivsko* (II). *Pesme* po Koroškim ino Štajarskim znane (1833, 1838²) vsebujejo tudi *Andreašovo Večerno* in *Jarnikovo Pustno*. V *Novicah* so tako naslavljali pesmi *Matevž Ravnika* — *Poženčan* (*Pastirska*, 1844; *Prediška*, 1846; *Fantovska*, 1847; *Dobrovoljska*, 1848), *Jovan Vesel* — *Koseski* (*Vojaška*, 1845) *Anton Žakelj* (*Pepelnična*, 1846), *Peter Hitzinger* (*Kovaška*, 1856), *Vojteh Kurnik* (*Predpustna*, 1856, 1857, 1858, 1859; *Lovska*, 1856; *Rokodelska*, 1860; *Senoseška*, 1860), v *Drobtinica*h pa *Peter Hitzinger* (*Pastirska*, 1848), *Anton Oliban* (*Juterna*, 1850), *Jožef Virk* (*Vojaška*, 1851; *Ženitovajska*, 1857) in *Jožef Hašnik* (*Knapovska*, 1856; *Spomladna*, 1858). Ob takšnih samostojnih pridevniških oznakah pa se vzporedno pojavljajo tudi pri posvetnih pesmih celovite oznake, torej s pridevnikom in samostalnikom pesem. Navadno gre za iste pridevniške oznake, kakor jih obsegajo že citirani naslovi, pojavljajo pa se tudi nove, npr. *Stritarjeva* oznaka 'popotne pesmi', s katero je naslovil cikel pesmi v zbirki leta 1869.

Tak način označevanja in naslavljanja posameznih pesmi pa v nadaljnjem razvoju slovenskega pesništva vse bolj upada; tendenca namreč prehaja od tipiziranega k čim bolj enkratnemu naslavljanju. Tudi slovenska literarna teorija, ki v 19. stoletju ne premore kaj več od nekaj temeljnih priročnikov za šolsko rabo, ne usvoji te terminologije, ker

ne razčlenjuje lirskega pesništva v tolikšne podrobnosti (upoštevava vrste, ne pa žanrov). Pač pa se takšnega označevanja oklene folkloristika, predvsem za razvrščanje in označevanje ljudskih pesmi v zbirkah. Že v Slovenskih pesmih krajskiga naroda (Korytkova oz. Kastelčeva zbirka, 1839—1844) srečamo takšne oznake 'ženitne pesmi' (I), 'koledniške pesmi' (I), 'soldaška' (I), 'pivske pesmi' (II, V), 'ženitniška pesim' (IV), 'vojaška' (IV), 'streljska' (V). Sistematično pa je pod takšnimi oznakami razvrščal pesmi Karel Štrekelj in za njim Joža Glonar v veliki zbirki Slovenske narodne pesmi (1895—1923): 'pesmi zaljubljene' (II), 'pesmi obredne' (III), 'pesmi svatovske' (III), 'pesmi pivske' (III), 'pesmi pobožne' (III), 'pesmi stanovske' (IV), 'pesmi vojaške' (IV), 'pesmi otroške' (IV), 'šavljive in zabavljive' (IV). Takšno poimenovanje tipov ljudskih lirskih pesmi pa je sprejela folkloristika tudi v svojo strokovno izrazje. Tako je npr. razdelil Boris Merhar v svojem prikazu Ljudske pesmi (Zssl I, 1956) lirske pesmi v 'obredno-običajne pesmi', 'pobožne pesmi', 'otroške pesmi', 'ljubezenske pesmi', 'vojaške pesmi', 'kmečke in druge stanovske (delovne) pesmi', 'pivske pesmi', 'šaljive in zabavljive pesmi' ter 'partizanske pesmi'.

Ob tej najstarejši tendenci v poimenovanju tipov in žanrov lirskega pesništva in do neke mere iz nje se je vsaj v 19. stol. pojavil še neki način kovanja samostalniških oznak. Gre za samostalniške izpeljanke iz navajanih pridevnikov s pomočjo ženskega obrazila *-ica*. Tako se je npr. ob oznaki 'poskočna pesem' ali kar 'poskočna' pojavil še izraz 'poskočnica' ali ob 'večerni (pesmi)' še 'večernica'. V prvi izdaji zbirke Pesme po Koroškim ino Štajarskim znane (1833) sta tako naslovljeni Večernica in Novoletnica, obe Slomškovi verzifikaciji, v drugi, razširjeni izdaji (1838) pa razen njiju še Slomškova Juternica, Globočnikova Veselica in Lipoldova Popotnica za sina. Ker gre očitno za Slomška in njegov krog iz celovškega semenišča, bi mogli soditi, da gre za Slomškovo pobudo. Takšno sklepanje podpira tudi vpogled v pesništvo Drobtnic. Najprej si oglejmo Slomškovo lastno verzifikacijo (Ant. Mart. Slomška zbrani spisi I, 1876). Razen že navedenih izrazov 'večernica', 'novoletnica' in 'juternica' se v naslovih njegovih pesmi pojavljajo še 'napitnica', 'veselica', 'popotnica', 'počitnica', 'priporočnica' in 'tolažnica'. Takšne in podobne oznake najdemo v Drobtnicah tudi pri drugih avtorjih, in sicer 'napitnica' (anon., 1846, 1848), 'večernica' (Oliban, 1854), 'popotnica' (anon., 1854), 'novoletnica' (Virk, 1856), 'godovnica' (Virk, 1856), 'rešivnica' (Virk, 1859/60). Toda skoraj v enakem številu so v Drobtnicah zastopane pridevniške oznake. Istočasno pa se pojavijo tudi v Novicah 'zabavljica' (Svetličič, 1848, 1853), 'žaljica' (Toman, 1850), 'nagrobница' (Svetic, 1851), 'napitnica' (Orožen, 1854), 'novoletnica' (Kurnik, 1856) in v Slovenski bčeli 'večernica' (-n, 1850), 'kolednica' (Svetic, 1851), 'juternica' (Orožen, 1852). Takšen način poimenovanja je sprejela tudi takratna literarna teorija. Ivan Macun (Cvetje slovenskiga pesništva, 1850; Kratko krasoslovje o pesništvu, 1852) je poskušal uvesti tako stvorjen domač izraz za elegijo 'žalostnica', uvedel pa je še danes rabljen termin 'poslanica' za 'poetično pismo'; razen teh uporablja tudi izraza 'poskočnica' in 'napitnica'. Tako se nam poimenovanje z izpeljanimi samostalniki s končnico *-ica* ne pokaže kot posebnost neke skupine, marveč za splošnejšo težnjo.

Vsiljuje se misel, da je ta tip zvrstnih in vrstnih oznak lirskega pesništva nastal po prilikovanju na zgled starejšega izraza 'zdravica', čeprav je bil ta gotovo tvorjen na drug način. Oznaka 'zdravica' se kot naslov umetnih pesmi ali kot opredelitev ustreznih ljudskih pesmi v tridesetih in štiridesetih letih 19. stol. pojavlja zelo pogosto (Prešernova pesem ni osamljen pojav) in je bila očitno takrat že splošno uveljavljena. Besedo srečamo že v Pohlilnovem Malem besedišču treh jezikov (1781); čeprav je tu navedena kot sinonim za zdravje, je verjetno že takrat pomenila prozni ali verzificiran nagovor pred skupinskim pitjem 'na zdravje' neke osebe.

'Zdravica' se je tudi kot strokovni izraz ohranila v naš čas, predvsem po zaslugi Prešernove pesmi s takšnim naslovom. Ohranilo se je tudi nekaj navedenih oznak iz sredine preteklega stoletja, še več pa jih je zašlo v pozabo. Pač pa so bili po istem besedotvornem načinu ustvarjeni nekateri novi. Med pesniki je bil najbolj tvoren v tej smeri Gregorčič, ki je pesmi v tretjem zvezku svojih Poezij označil za 'predsmrtnice', 'pogrebnice' in 'posmrtnice'. V literarni vedi pa sta se v novejšem času uveljavila pojma 'prigodnica' in 'vložnica'. Nekatere od starejših, tudi že pozabljenih izrazov tega tipa bi si bilo vredno posebej ogledati v pomenskih razsežnostih in morda tudi katerega od njih ponovno uvesti med strokovne izraze.

Jože Koruza
Filozofska fakulteta v Ljubljani